

To the families of אנ"ש שיחיו of the community at the European Union - Brussels
And of Virtualcommunity@Sichos.online שיחיו

“Reminders” for Pesach 5785 (part 3)

From Erev Shvii shel Pesach until the end of Nissan

May not be posted on any website, be distributed, be shared on WhatsApp groups etc. without prior consent from the author.

* Experience has shown that it is best if both husband and wife (and children...) review this each day thoroughly so that miscommunications and last-minute panics can be avoided, and *Yom Tov* can truly be celebrated joyfully.

* All the sources are in the Hebrew section of the Reminders.

FRIDAY EREV SHABBOS - EREV SHVI'I SHEL PESACH

Preparations for Shabbos/Yom Tov

1. **Mikvah:** One immerses in a *Mikvah* (also) after midday in honor of *Shabbos/Yom Tov*.
2. **Long lasting candle:** If one does not have a gas fire lit for the duration of *Yom Tov*, he should light a long lasting candle (like *Yorzeit Licht*) that will last for a minimum of 26 hours, in order to be able to light the candles the second night of *Yom Tov*. Those who plan to have a gas fire lit and have hired help should light a *Licht* as a precaution because sometimes the gas flame is inadvertently turned off.
3. **Candles and candle-holders:** Those who use glass holders that need to be cleaned after each use should ensure that they have enough for two days of *Yom Tov*, as on *Yom Tov* there is a *shailo* regarding the removal of the washer that is stuck to the wax. Alternatively, one may use tea lights etc.
4. **Carbon monoxide detector:** Those who have the gas on for a prolonged time should ensure that they have proper ventilation and that they have a proper carbon monoxide alarm system in place. Make sure to test it before *Yom Tov*.
5. **Shabbos-Clocks:** Ascertain that the *Shabbos*-clocks are set for both days and evenings of *Yom Tov*.
6. **Yizkor candle:** On *Acharon Shel Pesach*, “*Yizkor*” is recited. It is **not** *Minhag Chabad* to light a *Yizkor* candle.

Mincha *Erev Shabbos/Shvi'i Shel Pesach*

As it is *Erev Shabbos*, *Posach Eliyahu* is recited before *Mincha*, but not *Hoidu*. Then we recite *Korbonois*, *Ashrei*, *Shmone Esrei* (*Morid Hatol*, *V'sain Brocho*, *Yaale Veyovoi*), *Aleinu*.

Candle Lighting *Erev Shabbos/Shvi'i Shel Pesach*

1. **Pre-existing flame:** One should arrange a pre-existing flame with which to light the candles on *Acharon Shel Pesach*.
2. **Tzedoko:** Prior to candle-lighting, one should give *Tzedoko* for the two days of *Shabbos/Yom Tov*.
3. **18 Minutes before sunset:** Since *Shvi'i Shel Pesach* occurs on *Shabbos*, the candles should be kindled at **the usual eighteen minutes before sunset** (see local calendar. For the times in NY see page 6 below), and certainly **not** after sunset.
4. Those that are not eating at home should make sure to light candles at home (18 (or 23) minutes before sunset) or to go to their hosts home early enough to light the candles 18 (or 23) minutes before Sunset. Check with the *Rov* where is best to light the candles.
5. **One Brocho and NO Shehecheyonu!:**
 - a. The *Brocho* is *Lehadlik Ner Shel Shabbos v'Shel Yom Tov*, but *Shehecheyanu* is **not** recited.
 - b. [If one mistakenly omitted either *Shabbos* or *Yom Tov* entirely – if she realized within the time frame it takes to say three words, she corrects her mistake. Otherwise, there is a debate whether to repeat the *Brocho*, and how. One should take great care to avoid this dilemma in the first place.]
 - c. If lighting at home but eating the *Seudah* elsewhere, one must ensure that practical benefit is derived from the candles after nightfall (such as arranging for someone to eat by its light, or lighting in a location that needs to be used and would otherwise remain dark).

SHVI'I SHEL PESACH – First evening of Yom Tov

The *Simcha* of *Shvi'i* and *Acharon Shel Pesach* is greater than the *Simcha* of the other days of *Pesach* (*Sefer Haminhogim*)

Maariv *Shabbos/Shvi'i Shel Pesach night*

1. **Kabbolas Shabbos** begins with *Mizmor L'Dovid*, and not with *L'chu Neranenah*.
2. In **Lecho Dodi**, we say **B'Simcha** *U'vetzahala*.
3. **The Amidah**: Since it is *Shabbos*, all the *Shabbos* selections are added in the *Amidah* of *Pesach*.
If one did not make **any** mention of *Shabbos* in the middle *Brocho*, or he mistakenly *davened* the regular *Amidah* of *Shabbos*: If he did not yet say the second *Yih'yu L'ratzon* (at the end of the passage of *Elokai N'tzor*), he should return to the beginning of the middle *Brocho* (i.e. *Atoh Vechartonu*). Otherwise, he must repeat the *Amidah*. [The same applies to all other *Tefillos* of the day.]
4. **After the Amidah**, the *Shabbos* selections are recited – *Vayechulu*, the *Brocho* of *Me'ein Sheva* and *Mizmor L'Dovid*. *Sefiras Haomer* (day six). *Oleinu*.

Kidush *Shabbos Shvi'i Shel Pesach night*

1. The custom to avoid *Kiddush* between the sixth and seventh hour applies as per every Friday night.
2. *Shalom Aleichem* and *Eishes Chayil* (as well as all the other selections prior to *Kiddush*) are recited in an undertone.
3. *Yom Hashishi* is then recited aloud, followed by *Hagofen* and the *Pesach Kiddush* (*Asher Bochar Bonu* etc. including the *Shabbos* additions).
4. *Shehecheyanu* is **not** recited.
5. * ספר השיחות ת"ש: At an opportune time, it is proper to read the story of the *Rebbetzin* in her youth (on why we do not recite *Shehecheyonu* the last days of *Pesach*) from ספר השיחות ת"ש, pages 71-72 ד,ג,ב. A beautiful translation in English [by Rabbi Shimon Raitchik ל"ד] of this *Sicha* is found below in pages 11-12. Additionally, there is a fascinating explanation of the *Rebbe* about this in לקו"ש חלק ל"ז page 14 and onward.
6. One drinks (a *revi'is* of) wine every day of *Pesach*. This should be paid special attention by those who do not make their own *Kiddush*.
7. It appears that *Azamer Bishvachin* is not recited, even though it is Friday night.
8. The householder leads the *Mezuman* as it is Friday night.

BENTCHING *Shabbos/Shvi'i Shel Pesach night*

We add *Retzei* and *Yaale Veyovo* and *Horachamon* of *Shabbos* and *Yom Tov*.

If one forgets *Retzei* and/or *Ya'aleh Veyavo* on *Shvi'i Shel Pesach*:

1. If he realized before saying *Hashem's* name at the end of *Bonei Yerushalayim*, he goes back.
2. If he realized after that, but before beginning the next *Brocho*, he recites the relevant *Brocho* printed in the *Bentcher*. [There are three separate *Brochos* – one if only *Retzei* was forgotten, another if only *Ya'aleh Veyavo* was forgotten, and a third when both were forgotten.]
3. If one began even the first word (*Boruch*) of the next *Brocho*, one must begin *Bentching* again.

The **Horachamon** of *Shabbos* and *Yom Tov* are recited, in that order.

Staying up all night of *Shvi'i Shel Pesach*

It is a Lubavitch custom to stay awake and learn the entire night of *Shvi'i Shel Pesach*. *Alos Hashachar* is at: (see local calendar. For the times in NY see page 6 below). [It is appropriate to learn the *Maamor* entitled *Hayom Ro'oh* and/or *V'heynif* (in *Likutei Torah*).]

In *Bais Shmuel – Chabad* we will learn a *Maamor* at approx. 1:00 am.

For your convenience, below on Pages 8-10 there is a beautiful *Maamor* from the *Rebbe* for the last days of *Pesach*.

SHVI'I SHEL PESACH – SHABBOS DAY

Mikvah: The men go to the *Mikvah*.

Latest Krias Shma: (see local calendar. For the times in NY see page 6 below).

Birchas Kohanim: Prepare the children for *Birchas Kohanim* that takes place at the end of *Mussaf*.

Amidah: All the *Shabbos* selections are added in the *Amidah* of *Shacharis* and *Musaf*. [See above in the *Ma'ariv* section "*Shvi'i Shel Pesach – Night*" for details regarding one who forgot.]

Reminders for Pesach 5785 - Part 3 - Rabbi Levi Yitzchok Garelik

Hallel: After the *Amidah*, half *Hallel* is recited.

Two important notes regarding Hallel:

1. The *Rabbeim*, although they would *Daven Baarichus*, they would arrange to be with the *Tzibur* at *Hallel*.
2. It is forbidden to speak in middle of *Hallel* as it is one long *Brocho*.

Shiras Hayam (Oz Yoshir): During *Krias Hatorah*, when שירת הים is read, it is customary to stand and the congregation faces the *Sefer Torah* while the *Shirah* is read.

Before Musaf, *Yekum Purkan* and *Mi Sheberach* are recited as per a regular *Shabbos*.

Musaf is of *Sholosh Regolim* with all the additions for *Shabbos* followed by ***Birchas Kohanim***.

After *Musaf* the paragraph *Vlakachta Soiles* is recited before the *Shesh Zechiros*.

The Meal *Shvi'i Shel Pesach* by day

If possible, one avoids starting the meal after the tenth *Halachic* hour of the day begins (see local calendar. For the times in NY see page 6 below), in order to enjoy the meal on *Acharon Shel Pesach* night.

Kiddush: For the daytime *Kiddush*, all the *Shabbos* selections from *Mizmor L'Dovid* until *Al Kein* (inclusive) are recited in an undertone, followed by *Eileh Moadei* in a loud voice.

* **During the first day of Yom Tov:** One is not allowed to prepare on one day of *Yom Tov* for the next day. Therefore, one may not prepare anything for the *Seudah* of tonight until after *Tzeis Hakochovim* (see local calendar. For the times in NY see page 6 below).

Masechte Sota: We learn מִסַּכְתָּא סוּטָה דְּף' ו'.

Tahalucha: The Rebbe instituted the custom of *Tahalucha*, directing all *Chassidim* to visit community *Shuls* and enhance their *Simchas Yom Tov* by sharing words of *Torah* (both *Nigleh* and *Chassidus*), and to inspire them to conduct a *Seudas Moshiach* on the last day of *Pesach*.

As it is *Shabbos* this year, *Tahalucha* participants should be mindful of the prohibition to carry on *Shabbos*.

Mincha: *Korbonois*, *Ashrei*, *Uvo Letzion*, ***Krias Hatorah*** (*Shmini*). *Amidah* of *Sholosh Regolim* (with the additions of *Shabbos*), *Aleinu*.

Pirkei Avos is not recited after *Mincha* this week. We will start next week.

ACHARON SHEL PESACH NIGHT – MOTZOEI SHABBOS

Shabbos ends at (see local calendar. For the times in NY see page 6 below). *Maariv* (and *Kiddush*) should not begin before this time, nor should tasks and preparations required for *Acharon Shel Pesach* be performed (i.e. preparing for the meal etc.) before this time.

Ma'ariv of *Acharon Shel Pesach* night

1. *Tefillah* for *Shalosh Regolim*, beginning from "שיר המעלות".
2. **Amidah:** As it is (also) *Motzoei Shabbos*, *Vatodienu* is recited during the *Amidah* of *Maariv*.
[If one forgot to do so, he does not correct his mistake, but should say *Baruch Hamavdil Bein Koidesh L'Koidesh* before doing anything forbidden on *Shabbos* but permitted on *Yom Tov*, or before performing tasks for *Acharon Shel Pesach* night. The same applies to a woman who will not be *davening Maariv*.]
3. **Sefiras Ha'Omer:** Tonight we count night Seven.

Candle Lighting of *Motzoei Shabbos/Acharon Shel Pesach* night

Candles should be lit:

1. After nightfall (see local calendar. For the times in NY see page 6 below) (preferably right before the meal).
2. **From a pre-existing flame.**
3. **Those who are going to eat elsewhere (not at home) should not forget to light candles.**
4. Say the *Bracha* של יום טוב להדליק נר and we do not recite the *Brocho* of שהחיינו.

Kiddush and the Meal:

1. For *Kiddush* on *Acharon Shel Pesach* night, one recites a total of **four Brochos**: *Yayin*, *Kiddush*, *Ner* and *Havdallah*.
2. When reciting the *Brocho* of *Ner*, one looks at the candles, but does not bring the candles together, nor does he look at his fingernails or bring them close to the flames.

Reminders for Pesach 5785 - Part 3 - Rabbi Levi Yitzchok Garelik

- [If one jumbled the order, he does not need to repeat it in the correct order, unless he reversed the order of *Yayin* and *Kiddush*.]
- Shehecheyanu* is **not** recited.
- [If one **forgot to recite *Ner* and *Havdallah*** during *Kiddush*, he should recite it over a cup of wine as soon as he realizes, prefacing it with the *Brocho* of *Hagofen* if required (such as when he already *bentched*, or he intended at the time of *Kiddush* not to drink any more wine during the meal). If he only remembers the next morning, he should recite the *Brocho* of *Havdallah* over a cup of wine, but not the *Brocho* of *Ner*.]
- One drinks (a *revi'is* of) wine every day of *Pesach*. This should be paid special attention by those who did not make their own *Kiddush*.

Gebrochts are eaten in every meal of *Acharon Shel Pesach*, and we emphasize mixing the *Matzah* with the various food courses and drinks.

Birchas Hamazon

Mayim Acharonim: One once again passes his wet hand over his lips at *Mayim Acharonim*.

- יעלה ויבא:** is added in *Bentching*.

If one forgot to say it and remembered, so:

- If he remembered before he said ברוך of the next *Brocho*, he should say what it says in the *Siddur* " אשר ..ברוך...נתן."
- But if he remembered after he already began the next *Bracha* (even if he only said ברוך) he must begin *Bentching* again.

- הרחמן:** We add הרחמן הוא ינחילנו ליום שכולו טוב .

The Haftarah that we will be reading Tomorrow on *Acharon Shel Pesach*, is a very fundamental Haftarah that discusses *Moshiach* in detail. It is mentioned in numerous *Sichos* of the *Rebbe*. I suggest that you sit down with the whole family and read it tonight (also) in English. It is found in the *Siddur*.

ACHARON SHEL PESACH DAY – SUNDAY 22 Nissan

- * **Latest *Krias Shma*:** (see local calendar. For the times in NY see page 6 below)
- * ***Birchas Kohanim*:** Prepare the children to attend *Birchas Kohanim* which is done at the end of *Mussaf*.
- * ***Hallel*:** After the *Amida*, half *Hallel* is recited.
- * ***Haftarah* of *Acharon Shel Pesach*. It is advisable to pay special attention to it.**
- * ***Yizkor*:** Is recited before *Musaf*.
 - It is **not** *Minhag Chabad* to light a *Yorzait licht* for *Yizkor*.
 - Those who are unable to go to *Shul* for *Yizkor* can recite it at home.
 - Mourners in their first year stay inside the *Shul* for *Yizkor* but they do not recite it.
 - Even those that did not say *Yizkor* may say אב הרחמים before *Musaf*.
- * ***Musaf*** for שלש רגלים and *Birchas Kohanim*.

Kiddush and the Meal of *Acharon Shel Pesach*

- ***Kiddush*:** *Askinu, Eile Moiadei* etc..
- ***Gebrochts*:** We stress the concept of eating געבראקטס שרוי' with every part of the meal.
- **מים אחרונים:** We once again put water over the lips.

Masechte Sota: We learn מסכתא סוטה דף ו'.

Mincha of *Acharon Shel Pesach*

- * We daven *Mincha* **earlier** because we have to wash for *Seudas Moshiach* before the *Shkiya* (see local calendar. For the times in NY see page 6 below).
- * The order is: *Korbonois, Ashrei, Uvo Letzion, Amidah* of *Sholosh Regolim, Oleinu* - and then we prepare for *Seudas Moshiach*.

Seudas Moshiach

Every Jew should be encouraged to take part in *Seudas Moshiach*. (See the *Hayom Yom* of today).

The *Rebbe* would come down to *Seudas Moshiach* some time before the *Shkia* (sundown), wash, recite *Hamotzi*, then The *Rebbe* instructed the *Gabbai* to announce that all those that did not yet wash should (may) go now and wash for *Hamotzi*. The *Rebbe* would say several *Sichos*, a *Maamor*, as follows.

Reminders for Pesach 5785 - Part 3 - Rabbi Levi Yitzchok Garelik

Therefore today the custom is that:

1. We wash our hands like for any other meal **before** the *Shkiah* (and we eat *Matzah*, at least a **כביצה**).
2. **We Drink 4 cups of wine** (we recite the *Brocho* only on the first cup) - "with the intention that this is for *Geulah*. If one is unsure if he had this in mind, he should surely drink again, being that through drinking this he hastens *Moshiach's* arrival, and therefore it must be done properly". This is a quote from the Rebbe's *Maamor* on *Acharon shel Pesach* 5749 – see a copy printed below on pages 6-7.
3. If possible, have one of the staff of *Yeshivas Tomchei Tmimim* raise the bottles of wine so it becomes wine from *Tomchei Tmimim*.
4. **Maamor**: It is customary to say/review a *Maamor* at *Seudas Moshiach*. There is one included below at the end of the "Reminders" on pages 7-9. (Perhaps special emphasis should be placed on the last *Se'if*).
5. **Kinus Torah**: The Rebbe would say a special *Sicha* as a participation in the *Kinus Torah* that takes place in 770 the day after *Yom Tov*.
6. **Niggunim**: Lately, it is customary to sing *Niggunim*:
 - a. From all the *Rabbeim* and *Reb Levi Yitzchok*,
 - b. The *Rebbe's Nigunim* and then
 - c. **האפ קאזאק**.
7. Here is a list of **The Rebbe's Niggunim**: 1. צמאה לך נפשי (the slow one); 2. והיא שעמדה. 3. דרכך אלקינו. 4. אסדר. 5. צמאה לך נפשי.. 6. עך טי דורין מארקא. 7. לסעודתא. 8. כי אנו עמך. (The one that we sing on *Yom Kippur* in *Davening*). 9. אתה בחרתנו. 10. אנועים זמירות. 11. סטאווי יאפיטו. 12. הוא אלקינו. 13. כי אנו עמיד. (The slow one). 14. האדרת והאמונה.
8. **Moshiach's Dance**: There are two explanations for this: The first is that it is a dance welcoming *Moshiach*, and the second is a dance in which *Moshiach* partakes. We explain it the way it is worth it for us - the second! (From a *Sicha* of the *Rebbe Acharon Shel Pesach* 5712 – after which they sang *ניע זשוריצי בלאפצי* and the Rebbe participated in the singing and dancing for a long time).
9. At the end of the *Farbrengen*, the Rebbe would recite the *Birchas Hamazon*, *Daven Maariv*, recite *Havdolah* and distribute *Kos Shel Brocho* until the early hours of the morning...
May we merit this year to have *Seudas Moshiach* with *Moshiach* and receive from Him *Kos Shel Brocho*!

Bentching

- *Yaale Veyovo* is added in *Bentching* even if is after *Tzeis Hakoichovim*. If one forgot to say *Yaale Veyovo* – see last night.
- **הרחמן**: We add the *Horachamon* of *Yom Tov* טוב שכולו ליום ינחילנו ליום שכולו טוב.

The end of Yom Tov

Maariv (or saying קודש לחול בין קודש לחול): after (see local calendar. For the times in NY see page 6 below).

We add:

1. **אתה חוננתנו** is recited. If one forgot to say it and remembers after he said "ה" of *הדעת* he doesn't go back. Rather, after he finishes the *Amida* he says קודש לחול בין קודש לחול.
2. *ויהי נועם* and *ואתה קדוש* are not recited.
3. **Sefiras Haomer** – Day Number Eight- One week and one day.

Havdala: Regular *Havdala*, however **no** בשמים **nor** אש are used and *לך ויתן* is **not** recited.

Opening the Chometz Closets: The custom is to wait sometime after *Maariv* (or after having recited ברוך המבדיל בין קודש לחול) before opening the *Chometz* places etc. (until after the *Rov* and the *Orev Kablon* arrange the purchase etc.) Some have the custom to wait about an hour after the end of *Yom Tov*.

We wish each other
"א געזונטן זומער און א פרייליכן תמיד"
בניסן נגאלו ובניסן עתידים להגאל

ISRU CHAG THE DAY AFTER YOM TOV

- * **Tachanun**: *Tachanun* is not recited until the 2nd day in *Iyar* א״ר.
- * **Kinus Torah**: In association with *Yom Tov*, the *Rebbe* encouraged all to participate in a *Kinus Torah* that takes place in 770 (and elsewhere) on *Isru Chag*.

Shabbos Mevorchim Iyar- Parsha Shmini

Tehillim: In the morning we recite the whole *Tehillim*.

Bless the month:

- * The **Moilad** is going to be on Sunday evening at 8 pm and 41 minutes and 2 *Chalokim*.
- * **Rosh Chodesh** is going to be on Monday and Tuesday - ביום השני וביום השלישי -
- * **Ov Horachamim:** is not recited.
- * In *Mincha* we do not recite **Tzidkoscho**.
- * **Pirkei Avos:** After *Mincha* we recite (learn) the first chapter of *Pirkei Avos*.

May we merit this year, to celebrate *Seudas Moshiach* with *Moshiach* himself!!!

Rabbi Levi Y. Garelik

Sichos.online

Halachik times for the New York area – Last days of Pesach 5785

Erev Shvi'i Shel Pesach: Candle lighting (No *Shehecheyonu*): 7:20 pm.

Shvi'i Shel Pesach: Alos Hashachar: 4:43 (Chabad.org: 4:37). Earliest *Shma*: 5:19. End of *Shma*: 9:30. Candle lighting eve of *Acharon Shel Pesach* (No *Shehecheyonu*): After 8:23.

Acharon Shel Pesach: End of *Shma*: 9:29. *Shkiah*: 7:41 pm. End of *Yom Tov*: 8:24.

Shabbos Mevorchim Iyar: Candle lighting: 7:28. End of *Shabbos*: 8:31 pm.

The Rebbe's addition to the *Maamor* where it discusses the concept of the drinking of the four cups of wine at *Seudas Moshiach* -(see above on page 5). There is a printed version on the next page.

ועבודתו נשיאתו, אדמו"ר הזקן ^{ע"ה} וכו' מ"ח אדמו"ר, הרי בודאי
 ובודאי שבכחם של מעשינו ועבודתנו, ^{ע"ה} אכילת סעודת משיח ושתיית ד' כוסות ^{ע"ה}
 להביא את הגאולה מיד, כהרף עין ממש ^{ע"ה} ובודאי שכל אחד ישלים ד' הכוסות, וגם אלה
 שספק אצלם אם שתו כל ד' הכוסות בכונתו זו (שזה שייך לגאולה העתידה) בודאי ישלימו,
 דשתיית ד' הכוסות צריכה להיות באופן ודאי וברור, וכאמור, שעי"ז ^{ע"ה} הגאולה
 העתידה.

(ה) ויהי רצון שכל זה יהי בגילוי ממש באופן שכל אחד מראה באצבעו ואומר זו ^{ע"ה}
 בדוגמת סעודת משיח ^{ע"ה} שאפשר להצטרף באצבע המצא והיין, ובפנימיות - בדוגמת
 המצא והכוסות דסעודת משיח שנעשים דם ובשר כבשרו, ומתוך שמחה וטוב לבב, ותיכף ומיד
 ממש, ולא עיכבן אפילו כהרף עין.

לחזיר מורידע דמים סתומה מורה על הגאולה העתידה, כמזכור בסמוך (יש"ע ט. ה) ילמדה
 המורה ולשלום אין קץ (ראה ספר הערכים הבדי מניבת אותיות אות מ"ס (ב) ס"ו. ויש"ע, שאחר
 הכיורים בזה הוא - שהעולם מצד בייאורו היא מסובב רק משלש רוחות, כמאורזיל (בי"כ כה, ע"א)
 "עולם לאסורה הוא דומה ורוח צפנית אינה מסובבת" (היינו, שמצד רוח צפנית ש"מספנת תפתח
 גר"י (ירמי' א, יד) יש מקום לענינים כלחי רצי"ט), ולעיל יהי העולם מסובב מכל ד'
 רוחותיו, גם מרוח הצפנית. ויש לומר, שגם ענין זה מרמזו כד' הכוסות ששודים עכשיו (כאחש"ס)
 - כי זה שלעיל יהי העולם מסובב מכל ד' רוחותיו, נעשה זה ע"י מעשינו ועבודתנו עכשיו.
 (17) נוסף על גאולה המרטיט (של האדם העובד).
 (18) שמרר ספכ"ג - בנוגע להגילוי דקייט שהי בגאולה דרצי"ט. ותאריך בנוגע להגילוי
 דגאולה העתידה, שאז יאמר שני פעמים זה (תענית בסופה).

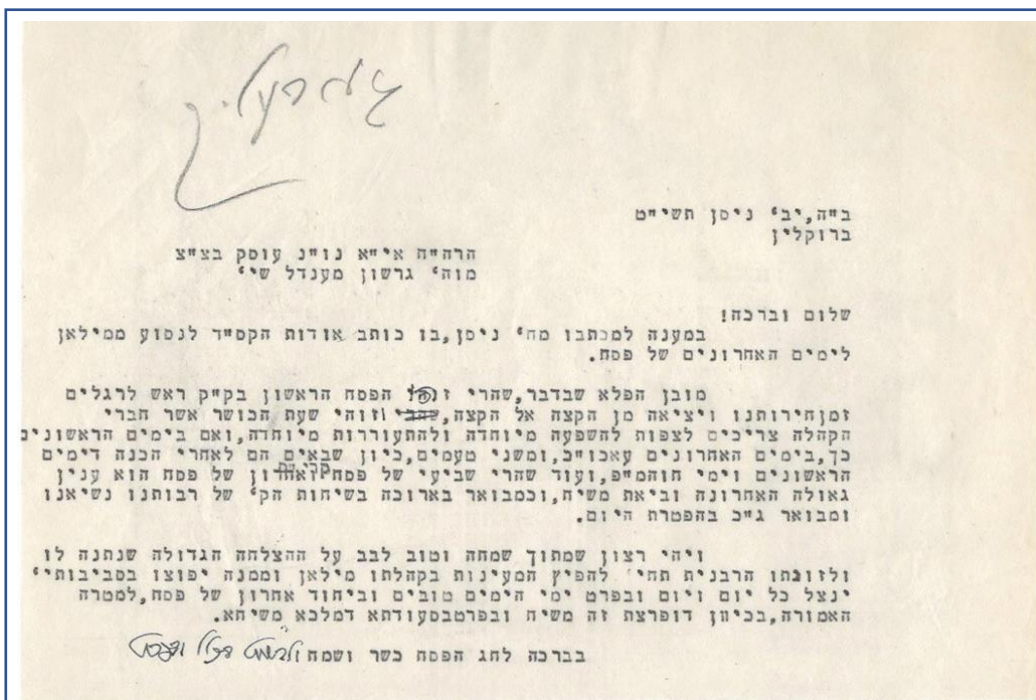
18) דר"א ר"ג גאון ה'ס"ד ב"ן ד'ע"ב ע"ן ע"ה

הכוסות דאחרון של פסח), גאולה בפשטות¹⁹ למטה מעשרה טפחים. ובפרט שמעשינו ועבודתינו עכשיו הם כננס על גבי ענק, כיון שהם כאים לאחרי ובהמשך למעשי ועבודת רבותינו נשיאינו, אדמו"ר הוקן אדמו"ר האמצעי אדמו"ר הצ"צ אדמו"ר המהר"ש אדמו"ר נ"ע וכ"ק מו"ח אדמו"ר, הרי בודאי ובודאי שבכח של מעשינו ועבודתינו, כולל אכילת סעודת משיח ושתיית ד' כוסות באחרון של פסח, להביא את הגאולה מיד, כהרף עין ממש²⁰.

ה) וידי רצון שכל זה יהי בגילוי ממש באופן שכל אחד מראה באצבעו ואומר זה²¹ — בדוגמת סעודת משיח שמראים באצבע המצה והיין, ובפנימיות — בדוגמת המצה והכוסות דסעודת משיח שנעשים דם וכשר כבשרו, ומתוך שמחה טוב לבב, ותיכף ומיד ממש, דלא עיכבן אפילו כהרף עין.

20) באמירת המאמר הוסיף כאן בתור ענין כפ"ע: ובודאי שכל אחד ישלים ד' הכוסות, וגם אלה שספק אצלם אם שתו כל ד' הכוסות בכונה זו (שוה שייך לגאולה העתידה) בודאי ישלימו, דשתיית ד' הכוסות צריכה להיות באופן ודאי וברור, וכאמור, שע"ז מקרבים הגאולה העתידה.

Below is a copy of the Letter that the Rebbe sent to my father about staying with the community for *Acharon Shel Pesach -Seudas Moshiach*. My father was waiting for the taxi that would take him to the airport and the mailman came and brought the letter....

בס"ד. אחרון של פסח ה'תשל"ט

כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות¹, ומביא כ"ק מו"ח אדמו"ר במאמרו ד"ה זה² דיוק הזהר³ בזה שנאמר כימי לשון רבים, הרי יציאת מצרים היתה ביום אחד (בחד זמנא נפקו), וכן בזכירת גאולת מצרים כתיב⁴ למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים (יום לשון יחיד), ולמה נאמר כאן כימי לשון רבים. ומבאר⁵, שכל הימים מהזמן דיציאת מצרים עד הגאולה העתידה הם ימי צאתך מארץ מצרים, ולכן אומר כימי לשון רבים. ויש לומר, דמ"ש בהמאמר שכל הימים שמהזמן דיציאת מצרים עד גאולה העתידה הם ימי צאתך מארץ מצרים, הוא, כי מצרים הוא⁶ מלשון מיצר וגבול, וענין יציאת מצרים הוא היציאה מכל המיצרים וגבולים, גם מהמיצרים וההגבלות הכי נעלים. וזהו שכל הימים האלה הם ימי צאתך מארץ מצרים, שבכל יום ויום יוצאים ממיצרים וגבולים נעלים יותר⁷, ועד שבאים לגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, שאז תהי' היציאה מכל המיצרים וההגבלות⁸, גם מהכי נעלים. דבמשיח כתיב⁹ עלה הפורץ לפניהם, פריצת כל הגדרים והמדידות וההגבלות.

(ב) **וממשיך** בהמאמר, דאראנו נפלאות קאי על הגילוי דגאולה העתידה, שגאולה העתידה תהי' ג"כ במדריגה ז¹⁰ אלא שהיא במדריגה נעלית יותר. ויש לומר, דזה שממשיך בהמאמר שאראנו נפלאות קאי על הגילוי דגאולה העתידה, הוא בכדי לבאר (יותר) הטעם לזה שנאמר בפסוק זה כימי צאתך מארץ מצרים (כימי לשון רבים), אף שבהחויב דזכירת גאולת מצרים כתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים (יום לשון יחיד). כי מכיון שמדבר בגאולה העתידה (אראנו נפלאות), שאז תהי' השלימות דיציאת מצרים, היציאה מכל המיצרים וההגבלות (גם מהמיצרים וההגבלות הכי נעלים), ובכדי לבוא לגילוי זה הוא ע"י העבודה דיציאת מצרים שבכל יום ויום, שבכל יום ויום יוצאים ממיצרים נעלים יותר (כנ"ל), לכן אומר כימי לשון רבים. כי הענין דיציאת מצרים שעל ידו יבואו לגאולה העתידה הוא היציאה ממצרים בפעם הראשונה (ביום אחד) [שגם זה נוגע לגאולה העתידה, וכמ"ש בהמאמר¹¹ שבגאולת מצרים נתחדש כללות ענין הגאולה ונפתח הצנור על כל הגאולות (מהגלויות שלאחרי גלות מצרים), גם על גאולה העתידה], והיציאה מהמיצרים וההגבלות שלאחרי היציאה ממצרים (כפשוטה), שבכל יום יוצאים ממיצרים נעלים יותר, ועד שיגיעו ע"י כל זה לגאולה העתידה שאז תהי' יציאת מצרים בתכלית השלימות, היציאה מכל המיצרים וההגבלות.

ונמצא, דזה שבפסוק למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייר, שממנו נלמד החיוב דזכירת יציאת מצרים בכל יום (ביום ובלילה)¹², כתיב יום צאתך מארץ מצרים (יום לשון יחיד), הוא, כי הענין דיציאת מצרים בכל יום הוא (בעיקר) היציאה מהמיצרים דלעו"ז¹³, ובכללות הוא היציאה מהמיצרים וההגבלות שמונעים ומעכבים ללימוד התורה וקיום המצוות, וזה שייך ליום צאתך מארץ מצרים (יום לשון יחיד), דביציאת מצרים, ע"י שישראל נעשו עבדי ה' (ולא עבדי פרעה)¹⁴, ניתן הכח¹⁵ לכאו"א מישראל שבנוגע לתומ"צ יהי' משוחרר מכל עניני העולם, כולל גם עניני הגלות¹⁶, מכיון ששטרי קודם¹⁷. ובפסוק כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות כתיב כימי לשון רבים, כי בכדי להגיע להגילוי דגאולה העתידה, אראנו נפלאות, מכיון שהגילויים דגאולה העתידה יהיו נפלאות גם לגבי הגילוי דיציאת מצרים¹⁸, צריכה להיות גם היציאה מהמיצרים וההגבלות דקדושה, ובזה גופא – בכל יום ויום, יציאה ממיצרים נעלים יותר, ולכן אומר כימי לשון רבים.

(ג) **והנה** מהנ"ל (שהעבודה דיצי"מ שבכל יום היא באופן נעלה יותר) מובן, שבזמן הגלות, היציאה מהמיצרים וההגבלות היא ממיצרים נעלים יותר מאשר היציאה מהמיצרים שהיתה בזמן הבית. ובזמן הגלות גופא, בהדורות שבעקבתא דמשיחא, ובפרט בדור האחרון, נעשה היציאה ממיצרים נעלים עוד יותר. דנוסף לזה, שבכל יום ויום מבררים עוד נצוצות ועוד נצוצות, ועי"ז מתקרבים יותר לביאת המשיח¹⁹, הנה גם הענין דיציאת מצרים, היציאה מהמיצרים וההגבלות, בכל יום הוא באופן נעלה יותר. וע"י העבודה דיציאת מצרים שבימים האחרונים שלפני ביאת המשיח, שהיציאה ממצרים בימים אלו היא גם מהמיצרים הכי נעלים, יזכו בקרוב ממש לגאולה העתידה שאז תהי' היציאה מכל המיצרים וההגבלות.

וביאור הענין (שהגילוי דגאולה העתידה תהי' (בעיקר) ע"י העבודה שבסיום זמן הגלות) יובן בהקדים הביאור בזה שבגאולה העתידה

תהי' היציאה מכל המיצרים וההגבלות, גם מהמיצרים וההגבלות הכי נעלים. והענין הוא, כמבואר בהמאמר²⁰, דכל העולמות (גם עולמות הכי נעלים) נק' בשם מצרים, להיותם בחינת מיצר והעלם. והיינו דזה שהעולמות נק' בשם מצרים הוא מצד שני טעמים. מצד זה שהם בהגבלה, מצרים מלשון מיצר וגבול, וגם מצד זה שהתהוותם היא ע"י העלם האור, וכידוע²¹ שההעלם דצמצום הראשון (שעל ידו נעשה מקום לעמידת העולמות) הוא צמצום בדרך סילוק, שנתעלם האור לגמרי, בדוגמת²² מצרים דלעו"ז (מצרים כפשוטו) שהוא העלם והסתר. ויש לומר, דזהו מה שממשיך בהמאמר²³, דבעולם יש ג' ענינים. עולם כפשוטו שמורה על מקום זמן²⁴, ועולם מלשון העלם²⁵ (דענינו הסתר²⁶), ועולם לשון עלם²⁷ שפירושו הוא נערוות וכח. ומבאר הקשר דג' הפירושים, שההעלם והסתר דעולם (זמן ומקום) הוא בתוקף גדול. דיש לומר, דזה שמביא כאן לא רק הפירוש דעולם כפשוטו (מקום זמן) אלא גם הפירושים שעולם הוא מלשון העלם ומלשון עלם, הוא, כי עולם כפשוטו, מקום זמן (ענין ההגבלה), הוא ביאור רק על זה שעולמות הם מצרים מלשון מיצר וגבול, ובכדי לבאר גם המיצר וההעלם שבעולמות (ועד שהוא בדוגמת ההעלם והסתר דמצרים כפשוטו²⁸), הוא מביא גם הפירושים דעולם הוא מלשון העלם ומלשון עלם, שההעלם והסתר דעולם הוא בתוקף גדול.

ד) **וממשיך** בהמאמר²⁹, דהתהוות העולמות היא מאור הקו. דמהאור שלפני הצמצום לא הי' אפשר להיות התהוות העולמות (כמו שהם עכשיו), כי העולמות הם בבחינת מעלה ומטה [דזהו מה שהגדר דעולם הוא מקום, דענין המקום ברוחניות הוא מעלה ומטה], והאור שלפני הצמצום לא הי' בו ראש וסוף מעלה ומטה. וגם, כי כללות האור שלפני הצמצום הוא אור הכלול בעצמותו, והאור הכלול במאור הוא בתכלית הביטול עד שאינו עולה בשם אור כלל³⁰, ובמילא אין שייך שיהי' מקור לעולמות, כי בכדי להיות מקור לאיזה דבר בהכרח שהמקור יהי' בבחינת מציאות. ודוקא ע"י אור הקו, דע"י שנמשך ע"י הצמצום הוא בבחינת מציאות אור, ויש בו מעלה ומטה, על ידו דוקא נעשה התהוות העולמות. ויש לומר, דשני ענינים אלו שבהקו הם דוגמת שני הענינים הנ"ל שבעולם. דהמעלה ומטה שבהקו הוא דוגמת הגבול דעולם, וזה שהקו הוא מציאות אור (שאינו בתכלית הביטול) הוא דוגמת ההעלם והסתר דעולם (סיבת הישות שבו). וע"פ הנ"ל דזה שהעולמות נק' בשם מצרים הוא מפני שהם בחינת מיצר והעלם (שני ענינים אלו), יש לומר, שגם הקו נכלל בבחינת מצרים, ואמיתית הענין דיציאת מצרים, היציאה מכל המיצרים וההגבלות, הוא ע"י הגילוי דעצמות אור³¹ שלפני הצמצום. וזהו שבגאולה העתידה תהי' השלימות דיציאת מצרים (היציאה מכל המיצרים וההגבלות), כי אז יהי' גילוי האור שלפני הצמצום, ובזה גופא – גילוי אור הבל"ג שלמעלה מהאור השייך לעולמות, ועד לגילוי העצמות.

ה) **והנה** זה שלעת"ל תהי' היציאה מכל המיצרים וההגבלות, הוא בנוגע לכל הענינים. שכל הענינים דלע"ל יהיו באין ערוך לגבי כמו שהם עכשיו. הן בנוגע להעולם, שאז יהיו שמים חדשים וארץ חדשה³¹ (עולם חדש), והן בנוגע לתורה [שעל ידה נברא העולם, אסתכל באורייתא וברא עלמא³²], שלע"ל יהי' תורה חדשה מאתי תצא³³, והן בנוגע להמשכת וגילוי אלקות, שהגילוי אלקות שיהי' לע"ל הוא גילוי חדש שנעלה באין ערוך מהגילוי דעכשיו, דכל הגילויים דעכשיו הם מחיצוניות עתיק ולע"ל יהי' הגילוי דפנימיות עתיק³⁴. וזהו מה שהגאולה העתידה תהי' בעיקר ע"י העבודה שבסיום זמן הגלות, כי מכיון שכל הענינים דלע"ל יהיו ענינים חדשים, לכן, גם העבודה שעל ידה נמשכים ענינים אלו צריכה להיות עבודה חדשה, כדלקמן.

והענין הוא, דבזמן הבית, שהי' אז גילוי אלקות, עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש³⁵, שנסים אלו היו נראים בעיני בשר ועד שכמה מהם היו נראים גם לעמי הארץ, העבודה דקיום התומ"צ היתה ע"פ טעם ודעת. ואף שגם אז הי' הציווי³⁶ ואהבת גו' בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, מ"מ, מכיון שראו אז גילוי אלקות במוחש, גם בהמס"נ שהיתה אז, הי' מדידה והגבלה דטעם ודעת. ועד"ז בזמן הגלות כשלא הי' התגברות החושך כ"כ. משא"כ בדרא דעקבתא דמשיחא, שבכל יום נעשה התגברות החושך³⁷, וישנם כמה נסיונות, ובפרט הנסיון דאל יבוש מפני המלעיגים³⁸, ומכ"ש כשהמלעיגים הם אנשים

פחותים וריקים, שזה קשה מאד לסבול³⁹, הנה זה שעומדים בנסיונות אלו, הוא עבודה דמסירת נפש שלמעלה ממדידה והגבלה. וזהו שהעבודה שבדרא דעקבתא דמשיחא, ובדור זה גופא – בהסיום דזמן הגלות, היא נעלית יותר (בענין זה) מהעבודות שהיו עד עכשיו⁴⁰, ובאופן דאין ערוך, ועד שהיא עבודה חדשה, כי עניני העבודה שבדורות הקודמים, הי' להם

איזו שייכות לטעם ודעת (מדידה והגבלה דכחות הגלויים), והעבודה שבסיום זמן הגלות היא העבודה דמס"נ שמצד פנימיות הנשמה.

וע"י העבודה שבזמן הגלות בכלל, ובפרט ע"י העבודה שבסיום הגלות, שהעבודה אז היא מצד פנימיות הנשמה, עי"ז ממשיכים הפנימיות דלמעלה, ועד פנימיות עתיק, ועי"ז יהי' חידוש גם בתורה (תורה חדשה מאתי תצא), שימשך בה מנותן התורה באופן חדש. [ויש לומר, שגם ענין זה נעשה ע"י העבודה שבסיום הגלות, דכאשר העבודה היא באופן דמס"נ אזי לימוד התורה הוא לשמה⁴¹]. ועי"ז נעשה חידוש גם בהבריאה (אסתכל באורייתא וברא עלמא) שיהיו שמים חדשים וארץ חדשה.

ויהי רצון, שכל זה יהי' בקרוב ממש, שע"י מעשינו ועבודתינו⁴² עכשיו נלך בקרוב ממש לקבל פני משיח צדקנו, שאז יקויים בפועל ממש כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ומיד נגאלין.

*
(יצא לאור בקונטרס אחרון של פסח – תשמ"ט, "לקראת ימים האחרונים דחג הפסח .. ערחה"פ תשמ"ט".
1. מיכה ז, טו. 2. דשנת ה'תש"ח בתחלתו (סה"מ ה'תש"ח ע' 159). 3. ח"ג קעו, רע"א. וראה גם זח"א בהשמטות סי' כה (רסא, ב). הובא באוה"ת נ"ך עה"פ סק"ז (ע' תפז). 4. ראה טז, ג. 5. בתחלת המאמר. וראה גם שם רפי"ב (סה"מ שם ע' 164). 6. ראה תו"א וארא נז, ב ואילך. בשלח סד, א-ב. יתרו עא, ג ואילך. ובכ"מ. 7. כדלקמן סעיף ג. 8. וע"ד הידוע במ"ש (מסעי לג, א) אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים גו', מסעי לשון רבים – אף שהיציאה ממצרים כפשוטה היא רק מסע אחד, המסע מרעמסס לסוכות – כי השלימות דיציאת מצרים (היציאה מכל המיזרים תהי' בביאת המשיח, שזהו"ע ירדן יריחו [יריחו מלשון ריח, וקאי על משיח דכתיב ב' והיריחו ביראת הוי' דמורח ודאין (ישעי' יא, ג. סנהדרין צג, ב)], ולכן כל המ"ב מסעות עד ירדן יריחו נק' "אשר יצאו מארץ מצרים" (לקו"ת מסעי פט, ב. שם צא, א. אוה"ת מסעי ריש ע' א'שנח). 9. מיכה ב, יג. וראה ב"ר פפ"ה, יד. אגדת בראשית ס"פ סג. 10. כ"ה הלשון בהמאמר. ולכאורה הכוונה ב"מדריגה זו" היא לכללות הענין דיציאה ממצרים והגבלות. 11. שם רפי"ב. 12. ברכות יב, ב (במשנה). רמב"ם הל' ק"ש פ"א ה"ג. טור או"ח סי' סו וסי' רלו. שו"ע אדה"ז או"ח סי' סז סעיף א. 13. ראה גם תניא רפמ"ז, דענין יציאת מצרים שבכל יום "הוא יציאת נפש האלקית ממאסר הגוף משכא דחויא כו".
14. ראה הנסמן להלן הערה 17. מגילה יד, א. 15. להעיר גם מס' גבורות ה' (למהר"ל מפראג) פ' סא, דבגאולת מצרים קבלו בני מעלה עצמית דבני חורין ואין המקרה דגלות שלאח"ז מבטל זה כלל. 16. כמאמר כ"ק מו"ח אדמו"ר שרק הגוף הלך בגלות ולא הנשמה, ובנוגע לתומ"צ האבן מיר אידן אויף זיך ניט קיין דיעה זאגער" (לקו"ד כרך ד תרצב, א). 17. תו"כ (הובא בפרש"י) עה"פ בהר כה, מב. פרש"י עה"פ שם, נה. 18. ראה אוה"ת נ"ך עה"פ סק"ח (ע' תפז), מפע"ח שער חג המצות פ"ו (בד"ה מהר"י ז"ל). וראה ד"ה כימי צאתך מארץ מצרים ד"א ניסן ה'תשמ"ב (לעיל ע' קמז). 19. ואף שבכל יום מיתוספים גם ענינים בלתי רצויים – הרי ענינים אלו הם מתבטלים ע"י יסורים רח"ל, או ע"י תשובה, ובפרט ע"י תשובה מאהבה שעל ידה נעשים זדונות כזכיות (יומא פו, ב), משא"כ הענינים דתומ"צ המיתוספים בכל יום – הם נצחיים (תניא פכ"ה (לב, א). – וראה לקו"ש ח"א ע' 247. נעתק בהגש"פ עם לקוטי טעמים מנהגים וביאורים – קה"ת תשמ"א ואילך – ע' קיח). 20. ד"ה כי בחפזון ה'תש"ח פ"ז (סה"מ שם ע' 158) – והמאמר ד"ה כימי צאתך (שעליו מיוסד מאמר זה) בא בהמשך להמאמר ד"ה כי בחפזון. 21. ע"ח שער א (דרוש עגולים ויושר) ענף ב. אוצרות חיים ומבוא שערים בתחלתו. תו"א וירא ד"ה פתח אליהו (יד, ב). ובכ"מ. 22. ראה בהמאמר שם, שמהעלם זה (דעולם) משתלשל להיות מצרים דלעו"ז שהוא העלם והסתר האור לגמרי. 23. ד"ה כימי צאתך פ"ח (סה"מ שם ע' 160). 24. ראה גם שעהיוה"א פ"ז (פב, א). 25. וכמו ונעלם דבר מעיני הקהל (ויקרא ד, יג) או ונעלמה מעיני כל חי (איוב כח, כא). 26. כ"ה הלשון בהמאמר שם. וי"ל, כי "העלם" אפשר להיות גם העלם מצד עצמו, משא"כ "הסתר" הוא שישנו דבר המסתיר. ולכן מוסיף "דענינו (של העלם זה הוא) הסתר". 27. כמו בן מי זה העלם (שמואל-א יז, נו). 28. ועפ"ז יובן זה שמביא גם הפירוש "עולם לשון עלם" (שאינו רגיל בדרושי חסידות) – כי זה שההעלם והסתר דעולם הוא בתוקף גדול (עולם לשון עלם) הוא ביאור על זה שההעלם והסתר דעולם הוא בדוגמת ההעלם וההסתר דמצרים כפשוטו. 29. פ"ט ואילך. 30. ראה גם שעהיוה"א פ"ג. 31. ישעי' סה, יז. 32. זח"ב קסא, ריש ע"ב. 33. ויק"ר פי"ג, ג. 34. פע"ח שער הק"ש רפט"ו, הובא בלקו"ת שה"ש בסופו (נא, ג). 35. אבות פ"ה מ"ה. 36. ואתחנן ו, ה. 37. ראה סוטה מט, א: בכל יום ויום מרובה כו'. 38. רמ"א או"ח בתחלתו. 39. ראה בארוכה ד"ה אין הקב"ה בא בטרונא תרמ"ח (סה"מ תרמ"ח ע' קפז ואילך), תרפ"ה ס"ב ואילך (סה"מ תרפ"ה ע' רנח ואילך). ד"ה משכני תרפ"ד (וד"ה אני ישנה ה'תש"ט) סי"א ואילך (סה"מ תרפ"ד ע' רצא ואילך. ה'תש"ט ע' 118 ואילך). ד"ה אין הקב"ה בא בטרונא בסה"מ אידיש בתחלתו. ועוד. 40. וכידוע בפירוש הכתוב (בהעלותך יב, ג) והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, שבעיקר ה' זה מפני דרא דעקבתא דמשיחא (סה"מ עטר"ת ע' תסד. ובכ"מ. – נסמן לקמן ח"ד ע' נח הערה 118-119). 41. דענין לשמה הוא לשם התורה עצמה, להמשיך בה או"ס (לקו"ת ויקרא ה, א. שלח מז, ג. ובכ"מ). 42. ראה תניא רפל"ז.

בניסן נגאלו ובניסן עתידים להגאל

ACHARON SHEL PESACH 5666 (1906)

Following is an excerpt from a Farbrengen the Frierdiker Rebbe gave on Acharon Shel Pesach, 5700, 1940.

On Acharon Shel Pesach in 5666 (1906), the Rebbe Rashab was eating the meal of Acharon Shel Pesach with the Bochorim of the Yeshiva.

During the farbrengen he asked his brother, R. Zalman Aharon (the Raza), "Do you remember what our grandfather, the Rebbe, the Tzemach Tzedek, said to us, on his last Acharon Shel Pesach? [in 5625/ 1865]"

R. Zalman Aharon said that at that moment he didn't remember, however, were he to envision what occurred at that time, he might be able to remember. The Rebbe RaShaB told over, "We - the family - were sitting at the Yom Tov table of our father [the Rebbe Maharash]. He said, 'Today is Acharon Shel Pesach, the final day of Pesach.' I asked my father, 'Why is the last day of Pesach a Yom Tov?' Our father said, 'Zalman Aharon, maybe you can answer this question?' You said you couldn't."

Our sister, Devorah Leah, sitting next to our mother, got up and said she knew. Our father said, "If you know why - say." Devorah Leah said, "When Jews keep seven days of Pesach as the law requires, and are careful not to eat any Chametz, we make the last day of Pesach a Yom Tov. All Jews are happy that they could go through Pesach without violating the prohibition of Chametz."

R. Zalman Aharon now recalled the event. "When our sister said this, our father was very happy and said, 'Devorah Leah, you have a good head.' "

"When we went to our grandfather, the Tzemach Tzedek, to serve him his meal, our father told him the whole story. Our grandfather said that Devorah Leah's answer was a very good, logical answer.

The Tzemach Tzedek called all three of us close and said, "The last day of Pesach is called Acharon Shel Pesach. This means it's the completion of what began the first night of Pesach.

The first night of Pesach is the holiday in which HaShem redeemed us from Mitzrayim, the first redemption through Moshe Rabbeinu - the first redeemer. Acharon Shel Pesach is our Yom Tov for the last redemption, when HaShem will redeem us from the final exile through Moshiach Tzidkeinu, he Moshiach is the final redeemer."

The first day of Pesach is Moshe Rabbeinu's day of rejoicing, and the last day of Pesach is Moshich's day of rejoicing. Today [Acharon Shel Pesach, 5666]", the Rebbe RaShaB said to his son [the Rebbe Rayatz], "I went into the study (the room for Yechidus) and heard in the next room a heated debate between your daughters, Chana and [Chaya] Mushka (then about six or seven years old). I was very interested to hear what the issue was.

I went closer and heard Chana say that Acharon Shel Pesach is a Yom Tov like any other, and Mushka said Acharon Shel Pesach isn't like any other. Her proof was that when we light candles we don't say the Brachah of Shehechyanu. At that moment I remembered the things which happened on Acharon Shel Pesach 5625 (1865.)

My uncle, the Raza (R. Zalman Aaron) then recalled other details from that Acharon Shel Pesach 5625;

1. The Zeyde (the Tzemach Tzedek) had his glasses on his forehead and he bentched in a siddur which you (the Rebbe RaShaB) brought him.
2. That Pesach we both davened entirely in Zeyde's room.
3. Zeyde was wrapped in a tallis and laying in bed.

4. After Shemoneh Esrei two people picked up the Tzemach Tzedek, put him on a chair and brought him to the table with our father (the Maharash) and our Uncle - Rabash (R. Boruch Sholom - the oldest son). Two sifrei Torah were taken out to layn from, and they were brought to the Tzemach Tzedek for him to kiss (before laying).

5. Our Uncle R. Boruch Sholom and our father, the Maharash had Shlishi and Chamishi, the Tzemach Tzedek had Maftir which he said seated.

When Uncle R. Zalman Aaron told this to my father - it brought tears to his eyes, and two tears ran from his cheeks when he heard the end of this recollection. A few minutes later my father turned to his brother, the Raza, and asked him do you remember the Birchas Kohanim of that year, and kissing Zeyde's Tzitzis?

The Raza said he remembers how R. Yosef Mordechai took both of us to a side room during Yizkor and also remembers how his father, the Maharash explained to them the meaning of Yizkor.

"Right after grandfather finished Maftir, our father gave a wink to Yosef Mordechai to take us into a side room, and later we were brought back in. We were standing next to our father for Birchas Kohanim. Our grandfather made a sign with his hand that we should approach him. Our father noticed and brought us to where our Zeyde was sitting. And you (the RaShaB) stood next to our Zeyde's right hand and put me (R. Zalman Aharon) on the left and covered us both with Zeyde's tallis. The Tzemach T z e d e k pointed to each word in the siddur as it was recited and answered all three omains loudly.

After davening he called me over to kiss the tzitzis of his tallis and then he called you over for the same thing.

In the afternoon our father came into our room, and I asked "What is Yizkor?" The Maharash explained that

the neshamos of our great grandparents are *meilitz yosher* (pleading the case) for their descendants and therefore we mention their neshamos and [pledge to] give Tzedakah.

Great Tzaddikim like Zeyde (the Tzemach Tzedek) see the neshamos of their parents, and our father said that today Zeyde saw the neshama of his mother (Rebbetzin Devorah Leah) and the neshama of his father-in-law, the Mittler Rebbe, and of his Zeyde, the Alter Rebbe.

R. Zalman Aharon began to sing what his uncle, Reb Boruch Sholom, the son of the Tzemach Tzedek, sang on that Acharon Shel Pesach while the Tzemach Tzedek ate Seudas Moshiach.

My father said he had heard from the Rebbe Maharash that the Baal Shem Tov gave the name Moshiach Seudah to the meal of Acharon Shel Pesach.

Then R. Zalman Aharon mentioned how the Zeyde, the Tzemach Tzedek said to his son, R. Boruch Sholom, when you will sing the songs of Moshiach's Seudah as the Alter Rebbe sang them you should awaken your memory and remember the holy vision of the Zeyde (the Alter Rebbe) and my father-in-law (the Mittler Rebbe).

When R. Boruch Sholom began to sing, our father, the Rebbe Maharash, began to sing along with him, and our Zeyde, the Tzemach Tzedek sang very quietly. With his left hand he held his head and covered his eyes, and with his right hand he kept time on the table and great tears ran over his cheeks.

Now my father (the RaShaB) said, "I don't ask why today, in particular, have I reminisced about that Acharon shel Pesach, for everything happens by Hashgacha Protis (Divine Providence). But for what purpose and reason did I remember? This I do ask.

(Sefer Hasichos Acharon shel Pesach 5700, 1940 p.70)